

ERFGOED BRUSSEL

April 2018 | Nr026-027

Dossier **KUNSTENAARSATELIERS**

Varia **INTERIEURINRICHTING VAN HET KIK**
GESPREKKEN OVER IMMATERIEEL ERFGOED

HET HUIS HASTIR

EEN BESCHERMD GOED VAN MATERIEEL EN IMMATERIEEL BELANG

CORALIE JACQUES

ARCHITECT, DIRECTIE MONUMENTEN EN
LANDSCHAPPEN

HET PAND IN DE HANDELSSTRAAT 51 IN BRUSSEL, DOORGAANS HET 'HUIS HASTIR' GENOEMD, IS EEN NEOCLASSICISTISCH RIJHUIS DAT OP 23 MAART 2006 ALS MONUMENT WERD BESCHERMD. HET ERFGOEDKUNDIG BELANG ERVAN IS STERK VERBONDEN MET DE OPMERKELIJKE PERSOONLIJKHEID VAN EEN VAN ZIJN BEWONERS, DE KUNSTSCHILDER MARCEL HASTIR, DIE VAN HET HUIS EEN CENTRUM VAN HET BRUSSELSE CULTURELE LEVEN MAAKTE EN TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG ACTIEF WAS IN HET VERZET. Na zijn dood werden de culturele activiteiten van het huis bestendig door een stichting die Hastirs naam draagt. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest beschermde dus ook een goed met een immateriële waarde die tot op vandaag aanwezig is. De bescherming als historisch erfgoed heeft geleid tot het behoud van het pand maar andere maatregelen dienen in overweging te worden genomen om het ten volle te valoriseren.

Afb.1

Voorgevel van het Huis Hastir (© KIK-IRPA Brussel_BUP/BSE, 2016).

Het Huis Hastir bestaat uit een woongedeelte met hal en een zijdelings trappenhuis, die waarschijnlijk dateren van 1857, en een aantal bijgebouwen die toegang verlenen tot de grote ateliers achteraan op

het perceel, gebouwd tussen 1900 en 1908. Het huis heeft de kenmerkende typologie van een Brusselse burgerwoning (afb.1). Hoewel het destijds deel uitmaakte van de eerste bouwcampagnes in de nieuwe Leopoldswijk, vormt het momenteel een van de laatste voorbeelden van die gebouwen in de Europese wijk, waar de meeste woningen en herenhuizen ondertussen vervangen werden door kantoorgebouwen.

Het huis mag dan de oorspronkelijke typologie van de wijk en haar ontwikkeling in de loop van de 19de eeuw goed illustreren, toch is de architectuur ervan eerder onopvallend en de staat van bewaring middelmatig. Het erfgoedkundig belang van het pand lijkt dan ook eerder te schuilen in de manier waarop het werd gebruikt dan in de architecturale kwaliteiten. Het pand, dat ondertussen meer dan anderhalve eeuw oud is, kende verschillende bewoners, onder wie een dansleraar en een gymnastiekleraar, die de huidige ateliers lieten optrekken vooraleer Hastir er in 1935 zijn intrek in nam (afb.2).

MARCEL HASTIR, EEN MARKANTE PERSOONLIJKHEID

De kunstschilder Marcel Hastir, geboren in 1906, werkte samen met zijn schoonvader als behanger alvorens hij zich op kunst toelagde (afb.3). Aan de Academie voor Schone Kunsten bouwde Hastir een groot sociaal netwerk op en legde er contact met tal van befaamde kunstenaars, zoals Adolphe Crespin, Constant Montald, René Magritte, Émile Fabry, Jean Delville, Victor Rousseau, enzovoort. Meteen na de voltooiing van zijn academische opleiding, trok de jonge kunstenaar erop uit om de wereld te ontdekken. Hij reisde naar de stad Ommen in Nederland, waar hij kennismakte met de leden van het Theosofisch Genootschap¹. Vervolgens begaf hij zich naar Frankrijk, Italië, de Azoren, Portugal en Hongarije. Deze reizen zouden zijn leven markeren. Hastir had een open blik op de wereld en stond open voor anderen en voor diversiteit. Na zijn terugkeer naar België, moest de

Afb.2

Langsdoorsnede van het Huis Hastir met aanduiding van de bouwfases (tekening van de auteur, 2015).

onbemiddelde kunstenaar op zoek naar een woonst en een atelier. Op dat ogenblik ontmoette hij de echtgenote van de voorzitter van het Theosofisch Genootschap, die hem voorstelde om zijn intrek te nemen in de Handelsstraat 51, het gebouw waar de vereniging gevestigd was. Hij ging op dat voorstel in en zou er nooit meer weggaan. Al snel zag de kunstenaar mogelijkheden om de achterhuizen ten volle te benutten.

Van bij de oprichting van de vereniging *Maison des Arts Coordonnés* in 1937, organiseerde Hastir hier allerhande culturele activiteiten zoals concerten, ontmoetingen met kunstenaars en lezingen... Dit citaat van hem geeft een inzicht in zijn intenties: "C'est imprégné de cette philosophie, que j'ai entrepris d'offrir chez moi au virtuose comme au peintre, au poète comme à l'acteur, le moyen de

*se faire, je ne dis pas seulement connaître, mais juger. Mon rêve serait même de pouvoir les aider matériellement dans leur travail. Aussi disposera-t-on dès aujourd'hui dans mon atelier, d'instruments, de toiles, de couleurs, de modèles, voire de nourriture et de logement pour autant que mes moyens le permettront et, dans la mesure où l'autorité civile m'y aidera. Il ne faut pas que par notre faute, un nouveau Rimbaud puisse, inconnu, se perdre dans la foule."*²

Dankzij Hastir werd dit huis dus een echte ontmoetingsplaats, een soort kunstencentrum dat voor iedereen open stond. Overdag tekenlessen, 's avonds concerten, tentoonstellingen en reflecties — alles was mogelijk en resulteerde in één en dezelfde filosofie: samenleven en ideeën uitwisselen met als doel de wereld te verrijken door kunst en tolerantie.

De in het huis bewaarde registers, affiches en uitnodigingen voor de concerten, schilderijen, instrumenten, sculpturen en andere objecten

Afb.3

Portret van Marcel Hastir. Olieverfschilderij van Laurence de Haulleville, 1946 [Uit: *Une vie, en écoutant la musique*, Brussel, 2015 (3de ed.), p.11].

Afb.4
Affiche met het atelierprogramma van 1960-61
(© KIK-IRPA Brussel_BUP/BSE, 2016).

getuigen van de bruisende activiteiten die er plaatsvonden (afb.4).

De beginjaren verliepen nochtans allesbehalve gemakkelijk. De activiteiten waren nog maar net op gang gekomen, toen de oorlog uitbrak. Cultuur was toen geen prioriteit voor de bevolking. Kunst en vrijheid van denken werden door de bezetter onderdrukt. Maar Hastir en zijn vrienden bleven niet bij de pakken zitten. Het huis werd al snel een plaats voor bijeenkomsten, gedachtewisseling en strijd. In het boek *Rebelles silencieux*, de biografie *Une vie...* en ook in de film *51 rue du Commerce* komen vele aangrijpende getuigenissen over die activiteiten aan bod³. Tijdens de sombere oorlogsjaren vonden in het huis geheime ontmoetingen plaats van verzetslieden die onder

meer plannen beraamden om een konvooi van joden tegen te houden die vanuit Mechelen naar Auschwitz werden gedeporteerd. In het huis verbleven geregeld politieke vluchtelingen en joden in afwachting van een stabielere onderduikadres. Ze konden hier immers niet te lang blijven, want de Belgische zetel van het ministerie van nazipropaganda bevond zich vlakbij.

Op de tweede verdieping van het pand richtte Hastir een schilderschool in om jongeren te behoeden voor verplichte tewerkstelling in Duitsland. Ze telde meteen meer dan 30 leerlingen en al snel moesten er twee bijkomende platformen worden aangebracht om meer leerlingen te kunnen opvangen. Het atelier van gecoördineerde kunsten, vandaag 'Atelier Marcel Hastir' genaamd, was geboren (afb.5). Overdag fungeerde het atelier als teken- en schilder-

school; 's avonds werden er paspoorten vervalst voor joden en verzetslui die door de Gestapo gezocht werden. Nu en dan werden er ook pamfletten opgesteld die de nazi-propaganda moesten weerleggen. Ze werden gereproduceerd op een 'roneotoestel' dat nog altijd in het atelier wordt bewaard (afb.6).

Na de oorlog werden de vroegere activiteiten al snel hervat. Het publiek kwam in grote getale opdagen en veel kunstenaars wilden na al die jaren van repressie hun werk voorstellen. Samen met zijn echtgenote Ginette van Ryckevorsel van Kessel organiseerde Hastir ontelbare activiteiten in alle genres. Het uitpluizen van de huisarchieven zou jaren in beslag nemen en nog steeds geen exhaustief beeld geven van alle inspanningen die Hastir samen met zijn vrouw leverde om concerten en voorstellingen te organiseren ter ondersteuning van de kunst en kunstenaars. De naam van het atelier was alom bekend. Onbekende kunstenaars konden hier hun werk tonen of ten gehore brengen. Hun werk werd ook meteen beoordeeld en in de media besproken door de talrijke kunstcritici die er altijd aan-

Afb.5
Foto genomen tijdens een van de lessen in het atelier [Album bewaard in het huis, niet gedateerde foto].

Afb.6

Ronéo (stencilmachine) die tijdens de Tweede Wereldoorlog gebruikt werd door het Verzet om pamfletten te maken (© KIK-IRPA Brussel_BUP/BSE, 2016).

Afb.7

Koningin Elisabeth feliciteert Bruce Hungerford met tussen hen beiden Marcel Hastir (Uit: « Une vie, en écoutant la musique », Brussel, 2015 (3de ed.), p.245).

wezig waren. Artiesten als Jacques Brel, Barbara, Walter Gieseking, Les Musici, Arthur Honegger en Maurice Béjart traden er op, af en toe in aanwezigheid van koningin Elisabeth of koningin Fabiola, die geregeld de voorstellingen bijwoonden (afb.7).

Na meer dan een halve eeuw koortsachtige activiteit, ging het echter om twee redenen bergaf. Vooreerst was er de gevorderde leeftijd van Hastir, die niet meer voldoende energie bezat om al die evenementen te blijven organiseren. Ten tweede leidde de evolutie van de communicatie-

technologie ertoe dat deze vorm van directe interactie tussen kunstcritici en weinig bekende kunstenaars overbodig was geworden. Maar ondanks een duidelijke vermindering van de bedrijvigheid bleef het atelier actief. En hoewel minder frequent, worden er nu nog altijd tekenlessen gegeven en concerten en tentoonstellingen georganiseerd door de vzw 'Atelier Marcel Hastir' die sinds het overlijden van de kunstenaar in 2011 alles in het werk stelt om het voortbestaan van het atelier te verzekeren (afb.8).

DE LIMieten VAN EEN BESCHERMING ALS MONUMENT

In 2005 werd de stichting Hastir opgericht als reactie op de dreigende verkoop van het huis, dat men wilde slopen en vervangen door een kantoorgebouw. Marcel Hastir stelde al zijn bezittingen (schilderijen, meubilair en spaarcenten) ter beschikking van de stichting om het gebouw van de afbraak te kunnen redden. Deze dreiging zorgde ook voor een groeiende bewustwording omtrent de erfgoedkundige waarde van de plek. De pas opgerichte stichting en de vzw lanceerden meerdere acties om het Brussels Gewest ervan te overtuigen dat al die jaren van voorstellingen, gedachtewisseling en strijd niet vergeten mogen worden. Rekening houdend met het historisch belang en in het bijzonder de culturele herdenkingswaarde van het pand, besloot het Gewest om de bedreigingen tegen te gaan door de gevels en de daken, de vestibule, het trappenhuis en de eerste en tweede verdieping van het huis te beschermen als monument. De bijlage van het Regeringsbesluit van 23 maart 2006 verduidelijkt de redenen voor de bescherming en verwijst daarbij naar de persoon van Marcel Hastir, naar zijn de rol in de oorlog, als-

Afb.8

Een concert in het atelier op de tweede verdieping [© Stichting Marcel Hastir].

ook naar de concerten, de tekenlessen, enzovoort, die in het huis plaatsvonden.

De bescherming is vandaag het enige wettelijke instrument om waardevolle materiële goederen te bewaren. Als een goed beschermd is, kunnen de eigenaren financiële hulp krijgen om de meerkosten te dekken van een restauratie, die soms bijzondere – en dure – technieken vergt.

In het geval van het atelier van Marcel Hastir, berust het belang van het goed echter veeleer in zijn geschiedenis en zijn nog altijd actuele bestemming, dan enkel in de architectuur of de objecten die het huis bevat (met uitzondering van een aantal materiële elementen die verder aan bod komen). De erfgoedkundige waarde zit dus eerder vervat in de immateriële aspecten van het goed – met name het belang als herdenkings- en activiteitenruimte – dan in de materiële. Daarom lijkt een klassieke restauratie, gebaseerd op materiaaltechnische en iconografische studies en bedoeld om de oorspronkelijke of een oudere toestand terug te herstellen, niet de belangrijkste uitdaging om dit erfgoed te vrijwaren.

Maar hoe kan men de geest van de plek, *'l'esprit du lieu'*, dan wel bewaren? Deze plek bewaren door ze als monument te beschermen, heeft meerdere consequenties. Eerst en vooral kunnen de beschikbare energie en fondsen in dit geval enkel worden besteed aan de materiële elementen van het goed. Verder worden de ruimte en de tijd hierbij bewust of onbewust in een bepaalde toestand bevroren, wat kan botsen met het behoud van het immateriële erfgoed, dat van nature voortdurend in beweging is. Het gaat in dit geval ook niet om een atelier van een kunstenaar met een grote naam wiens picturale werk artistiek zo waardevol is dat het een groot publiek aantrekt. Het zou dan ook weinig zinvol en mogelijk zelfs contraproductief zijn om een dergelijke ruimte te verstarren en er een museum van te maken, ondanks het feit dat in de loop der jaren hier objecten werden vergaard waarvan er verschillende een culturele, historische en/of sociale waarde hebben. Het behoud van de geest van de plek en het voortzetten van de activiteiten in de lijn van wat Marcel Hastir er verwezenlijkte om jonge kunstenaars te steunen, kan echter niet worden bewerkstelligd door een bescherming als monument.

..... INSTRUMENTEN VOOR EEN NIEUW ERFGOEDBEHEER

In 2014, na de zesde staatshervorming, kreeg het Brussels Hoofdstedelijk Gewest de bevoegdheid over het immateriële en roerende erfgoed dat tot dan toe in theorie uitsluitend toebehoorde aan de federale regering en de Franse en Vlaamse gemeenschappen. In deze context worden momenteel nieuwe beschermingsinstrumenten ontwikkeld door het Brussels Gewest.

Het beheer van het roerend erfgoed in Brussel zal hand in hand gaan met het opstellen van een inventaris hiervan. Ook voor het Huis Hastir is dit een bijzonder belangrijk instrument. In dit pand stapelden zich in de loop der jaren immers talloze objecten op van uiteenlopende aard, die het gebruik van de ruimten soms ook bemoeilijken. Onlangs heeft een team van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium op vraag van de Directie Monumenten en Landschappen een inventaris opgesteld van de meest representatieve objecten⁴. Hieruit blijkt de diversiteit van de bewaarde objecten: schilderijen, sculpturen, muziekinstrumenten, vazen, affiches, meubelen, enzovoort. De selectie van de geïn-

Afb.9

Het atelier Hastir op de tweede verdieping van de achterliggende bijgebouwen (© KIK-IRPA Brussel_BUP/BSE, 2016).

ventariseerde objecten was hoofdzakelijk gebaseerd op de manifeste artistieke en/of historische waarde (afb.9).

Op een plek als deze wordt de waarde van een aantal objecten echter bepaald door de context waarin ze zich bevinden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de bijkomende houten platformen die tijdens de oorlog werden gebouwd om zoveel mogelijk leerlingen te behoeden voor verplichte tewerkstelling in Duitsland (afb.10), maar ook voor het belletje dat weerklonk telkens iemand het gebouw betrad, of voor de kolenkachel van het atelier op de tweede verdieping, die Hastir systematisch bijvulde om de modellen te verwarmen, en de vogelkooi die fungeerde als plafondlamp op de tweede verdieping. Al deze objecten, die vaak geciteerd worden in diverse verhalen over het atelier, getuigen van de activi-

teiten die in het pand plaatsvonden en van de *'esprit du lieu'*. Ze maken deel uit van het collectieve geheugen. Een meer gericht onderzoek naar al deze verhalen zal toelaten om de objecten die onlosmakelijk verbonden zijn met deze plaats te identificeren. Op basis daarvan kan dan een wetenschappelijk gefundeerde selectie worden gemaakt die enerzijds bepaalt welke materiële elementen essentieel zijn voor het behoud van dit erfgoed (en waarvan het behoud niet los kan worden gezien van de ruimte) en, anderzijds, welke objecten een intrinsieke waarde hebben die niet aan de ruimte gebonden is en die dus eventueel verplaatst kunnen worden. Op die manier kunnen de ruimten verder evolueren en plaats bieden aan nieuwe activiteiten.

Er werd eveneens een inventarisatieopdracht aangevat om de ele-

menten van het Brusselse immateriële culturele erfgoed – zoals beschreven in de Conventie van de Unesco voor de vrijwaring van dit erfgoed – te identificeren⁵. In deze context zullen ook maatregelen getroffen kunnen worden voor de bescherming van het immateriële erfgoed. Mogelijk zal dat resulteren in financiële steun aan verenigingen die actief zijn op het vlak van het behoud van dit soort erfgoed. In het geval van het Huis Hastir zou dat kunnen betekenen dat de verenigingen die zich actief inzetten om de geest van deze plek te vrijwaren, onder meer door de organisatie van culturele activiteiten, erkend kunnen worden als actieve erfgoedvereniging en op die manier financiële steun kunnen krijgen om dit werk voort te zetten of zelfs uit te breiden. Deze piste zou nog verder onderzocht moeten worden.

Afb.10

Platformen op de tweede verdieping van het atelier, vervaardigd tijdens de Tweede Wereldoorlog (Foto van de auteur, 2015).

In elk geval wordt in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dankzij de zesde staatsvorming een veel bredere en meer complete benadering mogelijk van de notie 'cultureel erfgoed', waarin naast onroerende ook roerende en immateriële dimensies geïntegreerd zijn. De nieuwe instrumenten die in de volgende jaren ontwikkeld zullen worden, kunnen zeker en vast ook mogelijkheden scheppen om de bescherming van het Huis Hastir op een optimale manier aan te vullen of aan te passen en niettemin een zekere soepelheid mogelijk maken in de wijze waarop het pand wordt ingericht. Op die manier kan het voortbestaan van deze ruimte vol herinneringen en culturele activiteiten worden verzekerd.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. De theosofische vereniging vertrekt van het idee dat in alle religies en filosofieën een aspect van de universele waarheid terug te vinden is.
2. "Doordrongen van deze filosofie, besloot ik om bij mij virtuozen en

schilders, dichters en acteurs de kans te geven om niet alleen hun werk aan een publiek voor te stellen maar het ook te laten beoordelen. Het was zelfs mijn droom om ze materieel te kunnen bijstaan in hun werk. Vanaf vandaag zijn in mijn atelier dan ook instrumenten, doeken, verf, modellen en zelfs eten en onderdak ter beschikking, voor zover mijn middelen dat toelaten en in de mate waarin de burgerlijke overheid mij wil helpen. Het mag niet zijn dat door onze fout een nieuwe Rimbaud ongemerkt verloren zou lopen in de menigte." Woorden van Marcel Hastir geciteerd in het artikel van CHARLIER, L., "Pour les vingt ans de l'atelier, si tout était à refaire je recommencerais avec joie" (1956), in: HASTIR, M., *Une vie "En écoutant la musique"*, Fondation Atelier Marcel Hastir, Brussel, 2015 (3de editie), p. 304.

3. SCHREIBER, M., *Rebelles silencieux. L'attaque du 20e convoi pour Auschwitz*, Racine, Brussel, 2006; HASTIR, M., *op.cit.*; de film *51 rue du Commerce* werd in 2006 gerealiseerd door Caroline Hack.
4. PION, C., *Atelier Marcel Hastir, Bruxelles. Rapport. Inventaire photographique du patrimoine mobilier: biens culturels mobiliers liés à la mémoire des lieux et à celle de Marcel Hastir*, KIK-IRPA, Brussel, 2016.
5. www.erfgoed.brussels: Ontdekken. Erfgoedinventarissen. Inventaris van het immaterieel cultureel erfgoed.

Hastir house: a listed property of both tangible and intangible value?

The building situated at 51 Rue du Commerce, commonly known as "Hastir House", is a traditional Brussels house, listed as a monument in 2005. Its value stems primarily from the prominent personality of one of its residents, Marcel Hastir, an artist and painter known for having made the house one of the centres of cultural life in Brussels and for having played an active role in the resistance to German occupation during the Second World War. Thanks to the foundation that bears his name, the cultural activities were continued in the house after the painter's death, keeping the property "alive" by safeguarding its immense intangible value. Does its listing as a historical monument contribute to its maintenance or are other protective measures required? This article shows us the extent to which the personality of Marcel Hastir has shaped the house's sense of place and asks how it can be preserved for the future, in light of the new instruments for managing tangible and intangible heritage that are currently being developed within the Brussels-Capital Region.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque,
Griet Meyfroots, Cecilia Paredes
en Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COORDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens en Griet Meyfroots

COORDINATIE DOSSIER

Griet Meyfroots

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Marie Becuwe, Laurence Brogniez,
Marcel M. Celis, Victoire Chancel,
Tatiana Debroux, Paula Dumont,
Jacinthe Gigou, Coralie Jacques,
Harry Lelièvre, Judith Le Maire,
Isabelle Leroy, Gertjan Madalijns,
Dominique Marechal,
Griet Meyfroots, Christian Spapens,
Iwan Strauven, Linda Van Santvoort,
Francisca Vandepitte, Brigitte Vander
Bruggen, Tom Verhofstadt

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Ubiqu Belgium NV/SA

NALEZING

Koenraad Raeymaekers,
Wim Kenis, Harry Lelièvre,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en
de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

IPM printing

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@gob.brussels

BEDANKINGEN

Cathy Clarisse, Chantal d'Udekem,
Anne Macebo, Mary Peterson,
Linda Van Santvoort, Menno de Boer

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directrice-generaal
van Brussel Stedenbouw en Erfgoed/
Gewestelijke overheidsdienst
Brussel, CNN – Vooruitgangstraat
80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en
Landschappen – Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

LIJST MET AFKORTINGEN

AML - Archives et Musée de la
Littérature, Bruxelles (Belgique)
BUP/BSE - Bruxelles Urbanisme
et Patrimoine / Brussel
Stedenbouw en Erfgoed
CIBG - Centrum voor Informatica
voor het Brusselse Gewest
CIDEF - Centre d'Information, de
Documentation et d'Étude du Patrimoine
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
KCML - Koninklijke Commissie voor
Monumenten en Landschappen
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG - Koninklijke Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB - Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2018/6860/023

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken
en kantoren

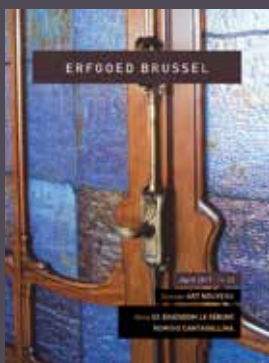
017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

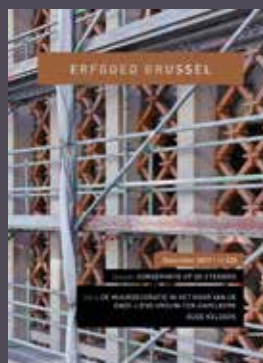
Laatste nummers

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

2018
EUROPEAN YEAR
OF CULTURAL
HERITAGE
#EuropeForCulture

BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED
GEWESTELIJKE OVERHEIDSDIENST BRUSSEL

20 €

ISBN 978-2-87584-164-3